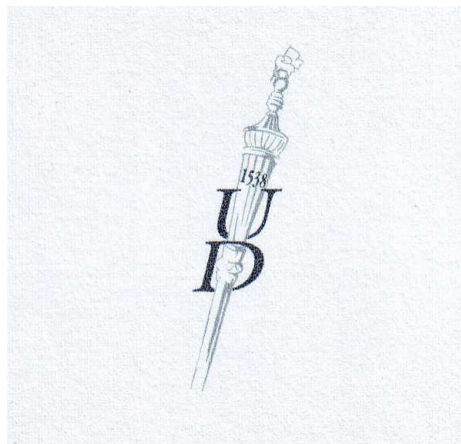

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYSÁG IRODALMÁRÓL

D. Magyar Imre

Témavezető: Dr. Görömbei András

DEBRECENI EGYETEM

Irodalomtudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2013

Értekezésem tárgya – amit az alábbiakban igyekszem pontosan meghatározni – a magyarországi cigányság írott irodalma, ennek az irodalomnak a megközelítése, a megközelítés elméleti alapjainak megtalálása, kijelölése. (Az irodalom részének tekintem a leíratlan, illetve nem a szerzők által leírt népköltészeti alkotásokat is, de ezekkel most nem foglalkozom, az értekezésből remélhetőleg kinövő könyvben viszont igen.)

1. A doktori értekezés előzményei és célkitűzései

A téma debreceni egyetemi éveim után, a hetvenes esztendőök végén, a nyolcvanasok elején kezdett el érdekelni. Ekkor találkoztam, tulajdonképpen véletlenül, cigány alkotókkal és politikusokkal, Balogh Attilával, Choli Daróczi Józseffel, Daróczi Ágnessel, Kovács Józseffel, Lakatos Menyhérttel, Péli Tamással, Szentandrassy Istvánnal, aminek hatására tudatosodott bennem, ami addig nemigen foglalkoztatott, hogy – apai ágon – ehhez a néphez is tartozom, felmenőim – ezt addig is tudtam – neves cigányzenészek. Úgy éreztem, szép és nekem való feladat, hogy irodalmárként, kritikusként figyelemmel kísérjem a magyarországi cigányság épp akkoriban születő írott irodalmának (Bari Károly *Holtak arca fölé* verseskötete 1970-ben jelent meg, Lakatos Menyhért *Füstös képek* című regénye 1975-ben) alakulását, részt vegyek a szintén akkor formálódó cigány értelmiség művészeti és politikai életében. Ez aztán csak töredékesen sikerült, de egy idő után egyre erősödött bennem a vágy, hogy egy összefoglaló irodalomtörténeti művet írjak, s a tudat, hogy ezt nekem egyszerűen illik megcsinálnom. A végső lökést Dupcsik Csaba nagyszerű könyvének, *A magyarországi cigányság történetének* (Budapest, 2009, Osiris) megjelenése adta. Úgy véltem és vélem, a magam munkája mintegy párdarabja lehetne ennek az alkotásnak, a végső változat, a könyv ezért is kap hasonló címet: *A magyarországi cigányság irodalma*. A jelen értekezésnek azért kellett más címet – *A magyarországi cigányság irodalmáról* – választanom, mert a portrék mindegyike már nem fért bele. A Debreceni Egyetem doktori szabályzata ugyan nem korlátozza az értekezés terjedelmét, de úgy éreztem, a szokásjog alapján nem illő sokkal meghaladnom a 250 oldalt. (Az ELTE doktori szabályzata szerint a beadandó értekezés maximális terjedelme 15 ív, az ajánlott azonban 11–12 ív. Az én értekezésem közel 16 ív.)

A Irodalomtudományi Intézetben Szörényi László főszerkesztésével készülő új magyar irodalomtörténet, az *Irodalomtörténeti kézikönyv* nagyportrékat és kisportrékat kíván rajzolni az egyes alkotókról. Átvéve ezt az egyszerű, de teljesen jogos és praktikus felosztást, a majdani könyv harmadik részében tíz költőről és íróról kívánok nagyportrét adni (Balázs

János, Balogh Attila, Bari Károly, Holdosi József, Jónás Tamás, Kovács József Hontalan, Lakatos Menyhért, Osztójkán Béla, Szepesi József, Szécsi Magda), húszról pedig kisportrét (Balogh Gyula, Choli Daróczi József, Csemer Géza, Farkas Kálmán, Glonczy Ernő, Gyarmati Farkas Dezső, Horváth Gyula, Kalányos Mónika, Nagy Gusztáv, Orsós Jakab, Pongor Beri Károly, Pusoma Jenő, Rácz Lajos, Rigó József, Rostás Farkas Görgy, Ruva Farkas Pál, Surman László, Szolnoki Csanya Zsolt, Sztojko Ilona, Vesho Farkas Zoltán). A kiválasztásban természetesen az esztétikai szempontok az elsődlegesek. (A könyv mellé szöveggyűjteményt is tervezek, hiszen mind a cigány népköltészeti alkotások, mind a cigány irodalomhoz sorolható alkotók munkái csak szűk körben ismertek s igen nehezen hozzáférhetőek.)

Értekezésem egy nagyobb narratívába illeszkedik, s igen öröndetes, hogy ez a narratíva létezik, újabb és újabb művekkel gyarapszik. A cigány művészetet, kultúrát, tágabban értelmezve a cigányságot a maga egészében bemutató narratívára gondolok, beleértve a történelmi, szociológiai, szociográfiai, kulturális antropológiai írásokat is. E narratíva Magyarországon a 19. század utolsó két évtizedében az úgynevezett első ciganológus triász, József főherceg, Herrmann Antal és Wlislöck Henrik műveivel kezdődik. Meglepő, hogy bár a a magyarországi írott cigány irodalom kezdetei óta több mint négy évtized telt el, e rendkívül fontos téma kapcsán mindeddig csak egyetlen nagyobb munka született, Beck Zoltán kiváló s remélhetőleg hamarosan könyvvé váló PhD-értekezése a Pécsi Egyetemen, amit azonban én sokkal inkább irodalomelméleti, mint irodalomtörténeti műnek tartok. Ily módon a jelen értekezés az első nagyobb, végső formájában az elérhető teljességre törekvő irodalomtörténeti áttekintés (amibe azonban az előbb említett esztétikai okokból nem fog bekerülni mindenki, akit verset vagy prózát próbál írni).

Az értekezésben egy olyan nép irodalmáról írok, amelyiknek jelentős része nem ismeri, mert nem ismerheti ezt az irodalmat, egyszerűen azért, mert mással van elfoglalva: a szó legszorosabb értelmében a túlélésért, a mindennapi kenyérért küzd – hasonlóan sok, azonos sorsú nemcigány emberhez. A cigányokat azonban még súlyos előítéletek is sújtják, évszázadok óta. A többségi társadalom jelentős részének téves képe van a cigányokról, már csupán azért is, mert a médiumok egyoldalú, durván meghamisított képet mutatnak róluk, mint ezt Bernáth Gábor és Messing Vera több, egyre komorabb felmérése is bizonyítja. És akadt olyan tudós is, Vekerdi József, aki következetesen tagadta, hogy a cigányságnak lenne saját kultúrája.

Szuhay Péter néprajzkutató és kulturális antropológus, a cigányság egyik legsokoldalúbb hazai kutatója még 1995-ben írt a *„magyarországi cigány etnikai csoportok kulturális*

integrációjáról” s ennek az integrációnak a szükségességéről (Szuhay Péter: Cigány kultúra. *BUKSZ*, 1995. 3. sz. 329–341. o.). A távlati és csak roppant nehezen elérhető – ha elérhető – cél az lenne, hogy a cigányok Magyarországon és az adott országokban egyszerre érezhessék magukat egyenrangú, teljes jogú állampolgárnak és – Benedict Anderson fogalmát használva – egy „elképzelt közösség” (*imagined community*), a cigány nép (vagy cigány népek) tagjának – esetünkben a magyar kultúrán túl ismerve, megélve a világ cigányságának s benne az ő szűkebb közösségüknek, a magyarországi cigányságnak kultúráját, népművészetét, képzőművészetét, zenéjét, irodalmát. Hisz *van* ilyen népművészet, képzőművészet, zene, irodalom.

Remélem, hogy írásom talán segíthet ebben, bár tudom, a magyarországi cigányságnak aligha egy irodalomtörténeti munkára van mostanában a legnagyobb szüksége.

Munkám legfőbb célja a magyarországi cigány irodalom megközelítési lehetőségeinek és történetének felvázolásán túl annak a tudatosítása, aminek rég magától értetődőnek kellene lennie, annak tehát, hogy a cigányságnak van és mindig is volt saját kultúrája (vannak és voltak saját kultúrái), azaz ugyanúgy kultúraalkotó nép, mint a Föld bármely más népe s kultúrája nagyon is érdekes, izgalmas, értékes, megismerésre és megismertetésre, megőrzésre érdemes.

2. Az értekezés felépítése, az alkalmazott módszerek

Ennek a célnak megfelelő a jelen értekezés felépítése is. Úgy vélem, e cél érdekében és a téma ismeretlensége miatt szükséges, hogy a portrékat tartalmazó irodalomtörténeti részt egy, az átlagosnál hosszabb elméleti rész s egy általános rész, hosszmetset előzzön meg, ami a magyarországi cigány kultúra és cigány irodalom egészével kapcsolatos témaköröket érint. Véleményem szerint csak ezután következhet az egyes alkotók bemutatása, ami ebből az értekezésből – néhány fejezet kivételével – terjedelmi okokból hiányzik, de majdani könyvemnek leghosszabb része lesz.

Értekezésem tehát három részből áll, egy összesen két nagyfejezetet tartalmazó elméleti részből, egy hosszmetsetből, s egy pillanatnyilag töredékes keresztmetsetből.

I. rész. Az elméleti rész a *Bevezető megjegyzések* című nagyfejezettel kezdődik, amelyekben kijelölöm az értekezés tárgyát, bemutatom a magyarországi cigányok három nagy csoportját, szólok e csoportok nyelveiről, végül megvizsgálom, tekinthető-e a cigány irodalom úgy, mint

a nemzeti kultúra megteremtésének eszköze. Többen is értekeznek ugyanis a cigány nemzeti kultúra megteremtésére irányuló törekvésekről s arról, hogy ezek a törekvések járhatnak-e sikerrel. Már idéztem Szuhay Péter 1995-ös cikkét, amiben így ír (333. o.): „*A cigány etnikai csoportok integrálásához megközelítően egységes kulturális nyelv kialakítására és egy közösen beszélt kulturális dialektus elfogadtatására van szükség. Meg kell tehát teremteni annak a cigány kultúrának az alapjait, amelyet a cigányság különböző csoportjai egyaránt elfogadnak, s »kötelezőnek« tekintenek.*” A nyelvjárásokban született dalokkal és népmesékkal szemben a mindenki által érthető magyar nyelven íródott lírai, epikai és drámai alkotások elvben segíthetik egy közös mi-tudat kialakítását, amihez persze az kell, hogy a különböző csoportok tagjai egyaránt ismerjék ezeket a műveket. Ugyancsak elvileg ez a mi-tudat vonatkozhat a világ cigányságára is. De magam inkább hajlok Binder Mátyás véleményére (A roma nemzetépítés – történeti és kulturális keresztmetszetben. *Eszmélet*, 2008. Tavasz, 130–161. o.), aki kétségesnek tartja, hogy „*az európai társadalmak peremére szorult, illetve részben diaszpórában élő cigányok körében a nemzeti eszme és önazonosság a belátható jövőben széles körben meggyökeresedhet*”.

A *Bevezető megjegyzések* második fejezetében azt vizsgálom meg, hogy a cigány alkotók mennyire vannak jelen a reprezentatív irodalomtörténetekben, így a kétszer hatkötetes akadémiai irodalomtörténetben, Kulcsár Szabó Ernő, Gintli Tibor és Schein Gábor, Grendel Lajos áttekintéseiben, illetve a Szegedy-Maszák Mihály és a Gintli Tibor szerkesztette összefoglalásokban. Kitérek néhány ismeretterjesztő munkára is. Mindezekben a cigány alkotók igencsak alulreprezentáltak. Ennek véleményem szerint két oka van. Az egyik a hetvenes években zajló irodalmi paradigmaváltás: a roma költők és írók elsősorban a régebbi paradigmákhoz kötődtek, így például (kezdetben) a bárdköltői hagyományhoz vagy a metonimikus elbeszélői módokhoz. És oka lehet a kihagyásnak az esztétikum hiányossága is, teljes értékű műveket mindmáig csak kevesen hoztak létre. Amitől még többük nevét meg kellett volna említeni, hisz ami nem teljes értékű, az még lehet értékes s a nagy áttekintésekbe korántsem csak a legkiválóbbak kerülnek bele. (Az alkotók kritikai fogadtatása ennél lényegesen jobb: fontos alkotások nemigen maradtak észrevétlenül.) Ez is ok a cigány irodalom történetének írására.

A harmadik fejezetben röviden érintem az irodalomtörténet-írás legújabb problémáit. Sokkal lényegesebb a negyedik, amikben munkám elméleti háttéréről beszélek. Kiindulópontom Szegedy-Maszák Mihály egy tanulmányának (Nemzeti és világirodalom a huszonegyedik században. In uó: *Megértés, fordítás, kánon*. Budapest, 2008, Kalligram. 99–121. o.) néhány gondolata. E gondolatok hatására értekezésemben a cigányság kulturális

emancipációjáról és írott irodalmáról szólva nem egy egységesnek tételezett s csak egyféleképp elmondhatónak gondolt történetet akarok elmondani, sőt az irodalomról szólva nem is összefüggő, koherens történetet, főleg nem fejlődéstörténetet szándéksom vázolni, csupán művekről, életművekről beszélek mint egy esetleges majdani s természetszerűen konstruált történet elemeiről – s végképp nem akarok kánont alkotni.

Munkám elméleti háttérének része a formalizmus, a strukturalizmus és az irodalmi hermeneutika, nemkülönben az, amit újabban *interart studies*-nek, illetve *cultural studies*-nek, művelődéstudománynak (Szegedy-Maszák) neveznek – az előbbi művészeti ágakat, az utóbbi különböző tudományokat kapcsol össze, például az irodalomtudományt és a kulturális antropológiát. (Lásd Takáts József tanulmányát: *Antropológiai látásmód és irodalomtörténet-írás*. In uő: *Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*. Budapest, 2007, Kijárat. 29–54. o.) A *cultural studies* irányzatai közül (Bókay Antal rendkívül alapos áttekintésében – *Bevezetés az irodalomtudományba*. Budapest, 2006, Osiris. 273–293. o. – *posztkulturális kritika* az összefoglaló nevük!) leginkább a posztkolonializmus mozgatta meg a fantáziámat, aminek irodalmát az elsők egyikeként Bényei Tamás mutatta be (A posztkoloniális irodalom. *Helikon*, 1996. 4. sz. 520–527. o.). Idézem Frantz Fanon egy írását (Feketének lenni. In Bókay–Sári–Szamosi–Vilcsek [szerk.]: *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig. Szöveggyűjtemény*. Budapest, 2002, Osiris. 614–629. o. Fordította Rohonyi Borbála.), amiben „a fehér ember pillantása”-ról is ír – ezt a cigányok is sokszor élhették, élhetik át. Magam elsősorban a posztkoloniális irodalmat tekintem a cigány irodalom egyik virtuális terének és igen sok párhuzamot vélek felfedezni a cigány irodalom és az amerikai néger irodalom, sőt a cigányok és a négerok emancipációs küzdelme közt. (Ebben megerősített két kiváló könyv is: Virágos Zsolttól *A négerség és az amerikai irodalom* [Budapest, 1975, Akadémiai] és Bollobás Enikőtől *Az amerikai irodalom története* [Budapest, 2005, Osiris].) Szintén az elméleti háttérhez tartozik a kulturális antropológia, az *idegen* leírásának, megismerésének tudománya. Egyik jellemzője a relativizmus, ami annyit jelent, hogy a kutató egy kultúra vizsgálatakor feladja a saját kultúrája értékrendjét, s elfogadja, hogy más értékrend ugyanolyan érvényes lehet. Egy ismeretlen kultúrát bemutató szépirodalmi alkotás – például a *Füstös képek* – olvasásakor ez fontos szempont.

A konkrét műelemzésekben a posztkolonializmus és a kulturális antropológia szemléletét, fogalmait csak kellő óvatossággal alkalmazom, erőltetésük csak kárt okozna. Annál is inkább, mert e szemléletek csak akkor hívhatók segítségül, ha a művek etnikai vagy vallási csoportok közti ellentétet tematizálnak. De baj lenne az is, ha nem lennének ott legalább a háttérben.

Hisz fontos annak a vizsgálata, miként látják, ábrázolják a cigányok a nemcigányokat, esetünkben a magyarokat – s fontos az is, amit egy következő művemben szeretnék áttekinteni: miként jelenik meg a cigány figurája az európai és a magyar irodalomban. (Megjelenik romantikus hősként, a szabadság birtokosaként, például Puskin *Cigányokjában*, megjelenik komikus figuraként, például Arany *A nagyidai cigányokjában*, Gárdonyi *Egri csillagokjában*, és végül reális, se nem eszményített, se nem nevetséges szereplőként, például Balázs József *Koportosában* – s e megjelenéseknek megvannak a maguk további változatai.)

At eszlő, elméleti rész második nagyfejezete *A cigány irodalom fogalma* címet viseli. Az elején leszögezem, hogy az egyetemes emberi kultúrát egyetlen szöttesnek tekintem, hisz minden mindennel összefügg benne, mint egy szöttesben. Ha megrántjuk egy szöttes valamely szálát, egész váratlan helyen mozdul meg egy másik: láthatatlan, titokzatos összefüggés van köztük. Fontosnak tartom megemlíteni az ismert tételt is, ami szerint az emberiség egyetlen faj – nem árt ezt hangsúlyozni a nacionalizmusok feléledésének korában. Második fejezetként szükségesnek vélek egy szociálpszichológiai kitérőt is az identitásról, hisz ez a cigány alkotók írásaiban fontos probléma. És olykor a személyes életükben is: Bari Károly kezdettől fogva hangsúlyozza, hogy ő nem cigány költő. Felfogása emlékeztet Radnóti Miklósséra, aki szintén tiltakozott az ellen, hogy zsidó költőnek nevezzék. (A majdani könyvben ki akarok térni az előítéletek jelenségére is, hisz magyarok és cigányok, sőt cigányok és cigányok egymással szembeni viselkedését igencsak befolyásolják.) Az identitást összekapcsolom a megkapaszkodási ösztön fogalmával: az utóbbit névadója, Hermann Imre ugyan a csecsemőkorhoz köti (*Az ember ősi ösztönei*. Budapest, 1984, Magvető. Főleg 71–134. o.), de laikusként úgy vélem, kellő óvatossággal kitágítható a felnőttkorra is, hisz az ember felnőttként is meg akar kapaszkodni valamiben, valakiben, például az identitásában, s ha ez nem sikerül, jóvátehetetlenül sérül a személyisége.)

A következő fejezetben azt vizsgálom, ki tekinthető cigánynak, cigány alkotónak. A tudomány nem egységes ebben, vannak szociológusok (Kemény István), akik szerint cigány az, akit a nemcigány környezet annak tekint, mások ezt vitatják s végül vannak (Ladányi János, Szelényi Iván), akik szkeptikusak, mondván, tudományos érvennyel nem mondható meg, ki cigány és ki nem. Mindenesetre az sorolható megnyugtatóan egy csoportba, aki maga is oda sorolja magát, a csoport is elfogadja önbesorolását és a csoporton kívüliek is a választott csoport tagjának tekintik.

Néhány irodalomtörténeti alapfogalom áttekintése után az ötödik fejezetben a cigány irodalom fogalmának meghatározására teszek kísérletet. Erre is többféle válasz létezik, magam nyolcat ismertetek, amik részben fedik egymást. A magamé a következő:

Cigány irodalom a magukat cigánynak valló szerzők által bármilyen nyelven írt szépirodalmi művek összessége, mely művek ugyanakkor természetszerűen részei az adott nyelv irodalmának s az egyetemes irodalomnak is. Mivel a népköltészet a mindenkori irodalom része, a magyarországi cigányságnak mindig volt irodalma, s csak az írott irodalma, írásbelisége kezdődött későn, az 1960-as években.

A „bármilyen nyelvbe” magától értetődően beletartozik a beás és a cigány nyelv, a romani is, ami e pillanatban még nyelvjárások összessége – többen fáradoznak azon, hogy kialakuljon egy nyelvjárások fölötti, a világ minden részén elterjedő, általánosan beszélt cigány nyelv. Nagyon tiszteltem az erre irányuló törekvéseket, de eredményességük számomra kétségesnek tűnik. (Természetesen a cigány irodalom része lenne, ha bárki romani vagy beás nyelven írna szépirodalmi alkotást, de ennek kicsi a valószínűsége.)

Ismételten hangsúlyozom, hogy az irodalom s így a cigány irodalom részének tekintem a népköltészetet is: egy vers nem attól vers, hogy név szerint ismerjük a szerzőjét. S nem csupán lejegyzett, hanem imaginárius, virtuális, mert általunk megismerhetetlen állapotában is része a népköltészet az irodalomnak. Az emberi léthez kezdettől fogva hozzátartozik a művészet. Ennek értelmében – mint írtam – úgy vélem, „csupán” a magyarországi cigányság írott irodalma kezdődött el az 1960-as években (aminek óriási a jelentősége!), irodalma, népköltészete, művészete a cigányságnak (természetesen nem csak a magyarországinak!) mindig volt. Ráadásul ez a népköltészet ma is él, új művekkel gyarapszik, ha korántsem oly mértékben, mint régen – itt utalnék Michael Sinclair Stewart *Daltestvérek* című kiváló könyvének (Budapest, 1994, T-Twins Kiadó–MTA Szociológiai Intézet–Max Weber Alapítvány) hasonló című fejezetére (167–190. o.): „...*a roma lét követelménye a »tisztelet« (patyiv) a többi roma iránt, és ezt legtisztább formában a közös éneklés révén lehet kifejezni.*” A népköltészet és az írott irodalom szoros összetartozását mutatják a cigány írók – elsősorban Holdosi József, Lakatos Menyhért, Szécsi Magda – meséi is, amik külön tárgyalást érdemelnek. Megemlítem, hogy a tágabban értelmezett irodalomhoz tartozóknak vélem a „kánon peremén” (Szegedy-Maszák) létező műveket, visszaemlékezéseket, emlékiratokat is.

II. rész. A *Hosszmetszet* című második rész öt nagyfejezete közül az elsőben India, az őshazának tekintett hely emlékének jelenlétét vizsgálom cigány irodalomban és az úgynevezett naiv tudományban, amiről külön is szólok majd. A második témája a cigányokkal kapcsolatos magyarországi előítéletek megjelenése és megszilárdulása. Ezek az előítéletek – mint említettem – már viszonylag korán, a 16. században megjelentek és – elburjánozva és eldurvulva – ma is makacsul tartják magukat. A következő nagyfejezet a cigányoknak az írott

irodalom, a cigány értelmiség megjelenésével egy időben kezdődő kulturális emancipációjának kezdeteiről szól – ami szorosan összefonódott a politikai emancipációval, ugyanúgy, mint az amerikai fekete irodalomban. 1961-ben jelent meg az MSZMP KB Politikai Bizottságának az a határozata, amiben a cigányságtól megtagadták a nemzetiségi státust s célként a teljes asszimilációt, azaz cigányság beolvadását, (erőszakos) beolvastását jelölték meg. A párt álláspontját támogatta rövidebb-hosszabb írásaiban, könyveiben Vekerdi József is – s nem csupán ő. Az alakuló s hamarosan több csoportra oszló cigány értelmiségnek ezzel szemben kellett megfogalmaznia magát politikailag is, kulturálisan is – ennek a kulturális emancipációnak a részeként is tekinthetjük a cigány irodalmat, ami a cigány festészethez, a cigány zenéhez hasonlóan a cigány kultúra létét, élő mivoltát volt hivatva bizonyítani, de nem tartanám szerencsésnek alkalmazott művészetnek tételezni. Két alfejezetben kitekintek a romológia megjelenésére vagy inkább a távoli kezdetek utáni újabb fellendülésére s a naiv tudomány megjelenésére és fogadtatására. A naiv tudomány képviselői a legjobb szándékkal, de hozzáértés nélkül írnak olyan tudományos kérdésekről, mint a cigányok eredete, vándorlása, nyelvei, szokásai. Elnevezői, Kovalcsik Katalin és Réger Zita (A tudomány mint naiv művészet. *Kritika*, 1995. 2. sz. 31–34. o.) ezt károsnak tartották, mások, így Szuhay Péter, nem. Kivételesen nem vele értek egyet: a pontatlan, téves ismeretek sok kárt tudnak okozni.

Az írott irodalom megjelenése és fogadtatása című nagyfejezetben először is bemutatom a legfontosabb 19. századi elődöket, akik szótárkészítéssel, fordításaikkal és saját alkotásaikkal mintegy lerakták az írott cigány irodalom alapjait. Hármójukat említem név (az általuk használt név) szerint, Boldizsár Józsefet, Ipolysághi Balogh Jancsit és Nagy-Idai Sztojka Ferencet, de akadtak mások is, akik írni-olvasni tudván például szótárkészítéssel kísérleteztek. (Bari Károly hamarosan megjelenő tudomásom szerint gyűjtésében e szótárak is szerepelnek.) Érdemesnek tartom kitérni Bari Károly és Lakatos Menyhért műveinek, a cigány irodalom megjelenésének recepciójára: sokat elárul a társadalom és a politika cigányokhoz való viszonyáról. E viszony egyik vetületét különös élességgel mutatja Vekerdi József támadása az 1981-es, Choli Daróczi József szerkesztette *Fekete korall* antológia ellen – a cikket és a kibontakozó vita hozzászólásait a *Kritika* közölte.

Végül szükségesnek tartom, hogy a cigány nyelvű írott irodalom (elsősorban műfordítás-irodalom) kezdetét is bemutassam (a *Nagyvilág* 1971. 3. számában jelent meg Choli Daróczi József áttüzetésében József Attila *Ars poeticája*), illetve ismertessem Réger Zita ma is helytállóan tűnő álláspontját a cigány nyelvű műfordítások nyelvvel kapcsolatban. Az ötödik nagyfejezetben a cigány irodalomnak kezdettől fogva következetesen otthont adó

újságok, folyóiratok közül mutatom be röviden a legfontosabbakat: a legelső, a *Rom Somot*, a Kádár-korban megjelenő lapot, a *Romano Nevipét* s a rendszerváltás után indultak közül a legkiválóbbakat, az *Amaro Dromot* s a sajnálatosan rövid életű *Cigányfűrőt*, amit Balog Attila szerkesztett.

III. rész. A harmadik rész a nagy- és kisportrékat tartalmazó, töredékes *Keresztmetszet*. Úgy gondolom, az írott cigány irodalom nem kezdődött olyan régen s még nincs olyan sok jelentős alkotója, hogy történetről vagy irányzatokról beszélhessünk, így a legcélszerűbbnek az ábécérendben történő bemutatást tartom. A nagyportrék rövid életrajzot és bibliográfiát is tartalmaznak, esetenként pedig – nem fogadom el Barthes ismert tételét a szerző haláláról, bár szimplifikálni sem lenne helyes – egy *Megjegyzések az életrajzhoz* című részt is, amit a művek bemutatása, elemzése és értékelése követ. Az elemzések teoretikus hátere elsősorban a strukturalizmus és a hermeneutika. A kisportrék az alkotók és műveik rövid bemutatásából és jellemzéséből állnak, a művekről a leírás–elemzés–értékelés hármasságában szólok, mindenütt figyelve a recepcióra is.

Az értekezésben olvasható portrék a legkiválóbb alkotók közül mutatnak be néhányat.

Az értekezés *Függelékeként* közlök egy általam összeállított bibliográfiát, ami alkotók szerint közli a művekről szóló legfontosabb kritikák, tanulmányok, illetve a szerzőkkel készített interjúk jegyzékét. Ez nyilván hasznos lehet a téma iránt alaposabban érdeklődők számára és muattja, amit említettem, hogy a kritikai recepció nem maradt el, ha akadnak is hiányosságai.

A fentebb meghatározott célból következik a stílus is. Mint említettem, nem a szűkebb szakmának szándékozom írni, noha természetesen úgy, hogy munkám szakmai szempontok szerint is megállja a helyét. Ezzel kapcsolatban egykori tanárom s mostani témavezetőm, Görömbei András egy mondatát szeretném idézni a Debreceni Egyetem azóta megváltozott honlapjáról, a Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet oktatóinak bemutatkozásából: „Törekvésem az, hogy a legbonyolultabb kérdésekről is közérthetően beszéljek és írjak.”

3. Az értekezés új tudományos eredményei

Értekezésem az első nagyobb írás a magyarországi cigányság irodalmáról. Ha jelen formájában nem is tárgyal minden fontos alkotót részletesen, bemutatja (első rész), hogyan jelenik meg a magyarországi cigány irodalom a reprezentatív irodalomtörténetekben, milyen elméleti háttér előtt célszerű beszélni róla, különös tekintettel a posztkoloniális teóriára és a kulturális antropológiára, s meghatározza a cigány irodalom fogalmát. Megvizsgál továbbá

(második rész), néhány, a témával kapcsolatos fontos témakört, szól például a magyarországi cigányság kulturális emancipációjáról, az írott irodalom fogadtatásáról és elsődleges megjelenési fórumairól, azaz a cigány újságokról. Végül (harmadik rész) portrét rajzol néhány fontos, meghatározó alkotóról.

4. Az értekezés témájában az elmúlt öt évben született publikációk

1. Jónás Tamás: Önkéntes vak. *Pesti Műsor*, 2008. 22. sz. 35. o.
2. „Kevés vers tud fontossá válni.” Interjú Jónás Tamással. *Pesti Műsor*, 2009. 15. sz. 48. o.
3. A cigány irodalomról: egy segédfogalom körüljárása. *Amaro Drom*, 2010. június. 42–46. o. (Ez volt az 1991-ben indult lap utolsó száma, további megjelenésre nem kapott pénzt.)

- 4. Situaton des Tsiganes en Hongrie à travers trois romans. *Études Tsiganes* 43. sz. (2010) 108–119. o.**
5. Cigányok. A Katona József Színház előadásáról. *Köznevelés*, 2010. november 12. 20. o.
6. Éles szemmel. (Isabel Fonseca: Állva temesetek el!; menni, menni muszáj menni... Szegénységről, gyerekekről, romákról. Válogatás az ELTE szociális munkás hallgatóinak fotóiból.) *Magyar Narancs*, 2011. január 27. 40. o.
7. Oldott életek? Medgyesi Gabriella–Garancsi Györgyi: Színekben oldott életek. Cigány festőnők a mai Magyarországon. *Élet és Irodalom*, 2011. november 11. 21. o.
8. The Brown List. Korniss Péter–Závada Pál: Egy sor cigány. *Magyar Narancs*, 2012. február 16. 36–37. o.
- 9. A cigány irodalom fogalmáról. *Alföld*, 2012. 4. sz. 46–57. o.**
10. Ex libris. Jutka Rona: Magyar cigányok. Túlélők vallanak; Sárosi Bálint: A cigányzenekar múltja az egykorú sajtó tükrében. II. kötet. 1904–1944; Szuhay Péter: Sosemlész cigányország. „Én cigány vagyok – én pedig nem vagyok cigány.”; Majtényi Balázs–Majtényi György: Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010. *Élet és Irodalom*, 2012. augusztus 17. 19. o.
- 11. A magyarországi cigány irodalom (hiánya) a reprezentatív irodalomtörténetekben. *Forrás*, 2012. 9. sz. 92–104. o.**
12. Bari Károly hatvanéves. *Élet és Irodalom*, 2012. szeptember 28. 13. o.
13. Két könyv a cigányokról. (Szabóné Kármán Judit: A magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapota; Öszintén a cigányokról. Szabóné Kármán Judit romológussal beszélget Naszádi Kriszta.) *Élet és Irodalom*, megjelenés előtt.
14. Egy cigány irodalomtörténet írása közben. *Élet és Irodalom*, megjelenés előtt.

5. Konferenciaszereplések

1. **Előadás:** *A cigány irodalom fogalmáról.* Cigányság–identitás–kultúra–történelem. Budapest, Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti lektorátus, 2008. február 22.

2. **Előadás német nyelven:** *Die Darstellung der Lage von den Zigeunern in epischen Werken.* Une ou des littérature-s romani? Párizs, Sorbonne, 2009. XI. 13–14. Az előadás szövege franciául jelent meg 2010-ben az *Études Tsiganes* 43. számában (108–119. o.)
3. **Előadás:** *A cigány írók meséi.* Cigánymese-világok. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola, 2011. november 25.
4. **Kerekasztal-beszélgetés a cigány kultúráról.** Hovatovább. A *Beszélő* folyóirat kulturális fesztiválja 2011. november 30–december 14. Budapest, OSA, 2011. XII. 1.

6. További publikációk

Tudományos publikációm, mint az értekezés témájában készült írások felsorolásából látszott, nemigen vannak. Újságcikkeket, ajánlókat, kritikákat, interjúkat írtam és írok – lassan négy évtizede. Az utóbbi időben új műveik kapcsán kérdeztem például Bodor Ádámot, Esterházy Pétert, Györe Balázst, Nádasdy Ádámot, Parti Nagy Lajost, Rakovszky Zsuzsát, Spiró Györgyöt. Írásaim azonban nem szaktudományos lapokban jelennek meg. A közel négy évtized írásainak felsorolása is igen hosszú lenne. Először arra gondoltam, hogy az elmúlt öt esztendő írásai közül azért megemlítem a legfontosabbakat, de ez is felesleges fontoskodásnak tűnne. Nem gondolom ugyan, hogy egy nagyobb példányszámú napi- vagy hetilapban megjelenő ajánlónak, rövid kritikának, interjúnak ne lenne, ne lehetne nagyon is lényeges szerepe, még azt sem, hogy ezekhez nem szükséges alapos tudás és felkészültség – de nem tudományos műfajok. Így itt bőven elég, ha eddig megjelent könyveimet sorolom fel, amikben interjúk, publicisztikák, kritikák, tanulmányok, illetve városokhoz kapcsolódó művelődéstörténeti esszék szerepelnek.

Beszélgetések I. Budapest, 1995, Pesti Műsor Lap- és Könyvkiadó Kft.

Beszélgetések II. Budapest, 1996, Pesti Műsor Lap- és Könyvkiadó Kft.

Monológok I. Budapest, 1997, Plati Bt.

Bécsi szeletek. Budapest, 2003, Korona Kiadó.

Antikolás. Athén. Budapest, 2004, Korona Kiadó.

Párizsi szeletek. Budapest, 2007, Korona Kiadó.

